

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Альманах
ПРАВА

**ОСНОВОПОЛОЖНІ
ПРИНЦИПИ ПРАВА
ЯК ЙОГО ЦІННІСНІ ВИМІРИ**

Науково-практичний юридичний журнал

Випуск 3

Київ — 2012

8. Теория государства и права: [учебник]: в 3-х т. / [под ред. д.ю.н, проф. Р. А. Ромашова, д.ю.н., заслуж. деятеля науки РФ В. П. Сальникова]. — [изд. 2-е, доп., перераб.]. — Т. 2. — СПб.: Фонд «Университет», 2010. — 527 с.

9. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности: [монография] / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. — СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. — 950 с.

Тарахонич Т. І. Принципи юридичної відповідальності в системі принципів права.

Автором розглядаються різні підходи до розуміння сутності принципів юридичної відповідальності, аналізуються їх особливості, звернено увагу на основні принципи юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, принципи, принципи юридичної відповідальності.

Тарахонич Т. И. Принципы юридической ответственности в системе принципов права.

Автором рассматриваются различные подходы к пониманию сущности категории «принципы юридической ответственности», анализируются их особенности, обращается внимание на основные принципы юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, принципы, принципы юридической ответственности.

Tarahonich T. The Legal Liability Principle at the System of Legal Principles.

Author has revealed different approaches to understanding the essence of the principles of legal liability, as well as analyzed it's peculiarities, has underlined the necessity of direct fixation the deemed principles in the system of legal norms. There have been specified the legal features of the principles, that provide the possibility of profound understanding of the essence of legal liability and it's interconnection with the common categories.

There have been defined the main principles of legal liability, such as: legality, motivation, justice, and non-reverse legal liability, presumption of innocence, right to qualified legal aid, prohibition of double liability for the same legal delict twice and more times, humanism, individual base, on-time principle etc. Several of them are common for both retro- and perspective liability, others — only to the stipulated types. Author has provided characteristics of the essence of the defined principles of legal liability.

Key words: legal liability, principles, principles of legal liability.

УДК 340.159

*Альона Сергіївна Ткачук,
аспірантка кафедри загально-правових дисциплін
та міжнародного права
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ МОЛОДІ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою і філософією. Правосвідомість молоді заслуговує особливої уваги, тому що відрізняється максимальним порівняно з іншими віковими групами сприйняттям інновацій і зовнішніх впливів, рухливістю, нестійкістю, емоційністю.

Проблема розбудови громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з розвитком правосвідомості [6, с. 421]. Розвинута правосвідомість є соціальною гарантією верховенства закону в суспільстві, засобом регулювання суспільних відносин, а також системоутворюючим фактором правової демократичної держави.

В умовах економічної кризи, соціальної невладованості населення велике значення має дослідження, спрямоване на вивчення теоретико-правових характеристик правосвідомості молоді, а також розробку шляхів оптимізації процесу формування правосвідомості молоді в Україні.

Ступінь розробки проблеми правосвідомості молоді обумовлений її новизною в контексті суспільства перехідного типу, складністю та багатоаспектністю аналізу характеристик правової свідомості та культури молоді, невирішеністю багатьох теоретичних завдань дослідження трансформації суспільства в демократичне та правове. Цю проблему можна вважати малодослідженою, оскільки існує ще багато дискусійних питань з приводу правосвідомості молоді, до того ж систематизація теоретичного матеріалу потребує вдосконалення. Проте, під час розробки цієї наукової проблеми є вагомі підстави здійснювати спадкоємність, оскільки це питання досліджується ще з давніх часів до сьогодення.

Питанням правосвідомості приділялася увага ще в роботах давньогрецьких вчених (Протагор, Демокрит, Платон, Арістотель). Радянська юридична наука містить глибокі концептуальні, обґрунтовані висновки з різних аспектів цієї наукової проблеми (К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Плеханов, В. Ленін). Окрема філософсько-правова парадигма правосвідомості розроблена в рамках російської інтелектуальної традиції XIX–XX ст.ст. — М. Коркуновим, Г. Шершеневичем, І. Ільїним, Б. Чичерїним, Б. Кістяківським, П. Новгородцевим та іншими.

Серед сучасних вчених, які займаються дослідженням проблематики правосвідомості слід назвати Р. Байніязова, Е. Белканова, А. Величко, В. Гончарова, А. Грошева, В. Демидова, З. Каландарішвілі, В. Кожевнікова, А. Корнева, Ю. Комлева, М. Марченко, А. Полякова, І. Понкіна, А. Ратінова, В. Сальникова, В. Семенова, В. Сморгуну, В. Сирих, Є. Тимошину, А. Хабібুলіна, В. Чайку, А. Чернокова.

Проблема правосвідомості молоді досліджувалася в працях таких науковців, як Н. Євпалова, Н. Еліасберг, Н. Місюра, П. Рабінович, С. Тутутова, В. Устінов та ін. Об'єктом дослідження згаданих науковців виступали окремі аспекти цієї проблематики, зокрема рівень знань молодими людьми прав і свобод людини, ставлення до їх дотримання, рекомендації щодо викладання спецкурсів з прав людини для молоді та ін. Проте в цілому проблема правосвідомості молоді залишається малодослідженою.

Мета статті — розкрити сутність поняття правосвідомості молоді, виділити її особливі характеристики, довести, що правосвідомість є системоутворюючим фактором правової демократичної держави, запропонувати деякі шляхи оптимізації процесу формування правосвідомості молоді в Україні.

З точки зору соціології молодь — це особлива велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей [9, с. 126].

Згідно законодавства України молодими громадянами вважаються особи віком від 14 до 35 років [5]. Вони складають понад 22 % населення країни. Нижня межа віку молоді — 14 років — визначається моментом набуття часткової цивільної дієздатності, можливістю брати участь у трудових, сімейних та інших правовідносинах, що можна розглядати як початок систематичної правової соціалізації молоді. Зростання верхньої межі — з 28 до 35 років — пояснюється об'єктивними процесами в житті і розвитку людства: продовженням тривалості життя в цілому, розширенням меж середнього і старшого віку, продовженням терміну навчання і соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу молодих людей тощо. У межах вказаних вікових рамок молоді люди відрізняються психофізіологічними характеристиками, рівнем освіти, ступенем громадянської зрілості, економічної самостійності тощо. Питання, пов'язані з обґрунтуванням і побудовою вікової періодизації молоді, у науці не мають однозначного вирішення. На нашу думку, доцільним є виділення у внутрішній структурі молоді певних вікових груп. Першу групу (14–16 років) можна назвати учнівською молоддю, оскільки молоді люди цього віку переважно навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах; другу групу (17–25 років) утворює студентська молодь, яка навчається у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації; третя група (26–35 років) — молоді люди, які активно включилися у соціально-правову практику. Зрозуміло,

що такий поділ дещо умовний, але він допоможе виявити особливості правової свідомості, притаманні для кожної вікової групи.

Правосвідомість молоді ми пропонуємо визначити як сукупність правових поглядів, що виражають ставлення осіб віком від 14 до 35 років до чинного права, його мети, завдань, способів та методів регулювання, до оцінки правомірності його норми та уявлення про майбутню правову систему та окремі її норми. Це поняття схоже на поняття правосвідомості в цілому, проте деталізація суб'єкта, уточнення вікових «кордонів» осіб, правосвідомість яких досліджується, підкреслює такі специфічні риси цього явища, як імпульсивність, наївний ідеалізм, прагнення до справедливості, максимальне сприйняття інновацій і зовнішніх впливів, рухливість, нестійкість, домінування емоційного над раціональним.

Безумовно, правосвідомість впливає на процес державотворення, на реалізацію права та виконання його приписів адресатами. Правосвідомість молоді, що містить у собі усвідомлення ролі і значення права в суспільстві, значною мірою впливає на формування правової держави та створення цивілізованого правопорядку в країні. Побудова демократичної, соціальної, правової держави і відповідного громадянського суспільства неможлива без підвищення її рівня.

Сучасний період розвитку України характеризується глибоким реформуванням політичних, економічних, духовних, організаційних основ життя суспільства. Після довгого перебування в рамках жорсткої адміністративної системи управління, яка не здатна була повною мірою враховувати та задовольняти інтереси громадян, наше суспільство останніми роками прагне вийти на шлях побудови правової держави. Формування правової держави передбачає взаємодію держави і права в такий спосіб: держава, спираючись на право, регулює суспільні відносини, в центрі яких знаходяться права і свободи людини та громадянина. Країна вже зробила важливі кроки в напрямі розбудови правової держави. Зокрема, в Конституції України закріплено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Вихід загальнолюдських цінностей на перший план вплинув на докорінне оновлення світогляду населення України. Зазначені зміни в світогляді населення підкреслюють важливість дослідження, спрямованого на вивчення правосвідомості молоді як системоутворюючого фактора правової демократичної держави.

У науці прийнято виділяти три рівня сформованості правосвідомості: високий, середній і низький. Згідно статистики правосвідомість більшості молодих людей знаходиться на низькому і середньому рівні. Це означає, що вона характеризується недостатнім ступенем сформованості, їх правові знання носять несистематизований характер, у них немає цілісного уявлення про права людини і способи захисту цих прав у разі порушення. Виняток становлять молоді юристи, студенти або абітурієнти юридичних факультетів. Їх правосвідомість характеризується значним ступенем сформованості, цілісністю, соціальною адекватністю. Для них властива активна життєва позиція, а також знання основних правових документів.

Як вже зазначалось, правосвідомості молоді властиві специфічні риси — суперечливість, домінування емоційного над раціональним, імпульсивність, наївний ідеалізм, прагнення до справедливості, максимальне сприйняття інновацій та зовнішніх впливів, рухливість і нестійкість. У зв'язку з цим, правосвідомість молоді більш схильна до деформацій в порівнянні з правосвідомістю зрілих людей. Українській молоді в певній мірі властивий правовий інфантилізм, тобто слабкість правових знань. З ним межує правовий дилетантизм, або легковажне ставлення до права, безсистемність правових знань. Найбільш небезпечною формою деформації правосвідомості молоді є правовий нігілізм, що виявляється в байдужому чи зневажливому ставленні до права, закону і правопорядку. Він обумовлений такими негативними соціально-психологічними рисами, як недосвідченість, соціальна апатія, конформізм, агресивність, відмова від традиційних моральних і культурних цінностей тощо. Цьому сприяє романтизація злочинного світу в кінематографі, художній літературі, ЗМІ, які підкреслюють силу криміналітету, його зв'язок з політикою.

Сучасна ситуація в країні поєднує в собі суперечливе переплетіння, з одного боку, тотального правового нігілізму, а з іншого — наївного правового ідеалізму. Парадоксально, але ці два несумісних явища співіснують і демонструють досить низький рівень правосвідомості громадян [7, с. 62].

Цілком очевидно, що стан правосвідомості молоді в Україні потребує певних коректив моделі виховання учнів та студентів у навчальних закладах з урахуванням їх індивідуальних особливостей — віку, соціального досвіду, інтересів і здібностей. Необхідно вдосконалювати законодавство, що регулює питання правової та економічної захищеності молодих громадян. Оптимізувати процес правосвідомості молоді означає зробити його максимально ефективним, дієвим, тобто удосконалити його з метою підвищення рівня знань про право та поваги до нього. Ми проаналізували нормативно-правову базу, яка регулює питання, пов'язані з рівнем розвитку правосвідомості та правової культури, і дійшли висновку, що здебільшого ці документи регулюють суто питання правової освіти (Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»); Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про програму правової освіти населення») і лише опосередковано стосуються правосвідомості і правової культури [2; 3; 4]. У зв'язку з цим, ми пропонуємо прийняти «Державну програму формування правосвідомості та правової культури молоді». Наведемо можливі напрямки цієї програми:

- 1) утвердження високих моральних цінностей у молодіжному середовищі за рахунок власного прикладу чиновників, представників влади;
- 2) створення стабільних умов проживання, навчання і духовного розвитку особистості;
- 3) визнання правової освіти молоді одним з факторів формування високої правосвідомості і правової культури;
- 4) безкоштовне надання правової освіти навчальними закладами як державної, так і інших форм власності;
- 5) вивчення курсу «Правознавство» розпочати з п'ятого класу.
- 6) сприяння благодійній діяльності в сфері правової освіти;
- 7) забезпечення вільного доступу до правової інформації;
- 8) заохочення самоосвіти молоді з питань права і держави;
- 9) поширення безкоштовної правової літератури;
- 10) участь юристів у навчальному процесі з метою поширення правових знань;
- 11) міжнародне співробітництво з питань правової освіти молоді;
- 12) підвищення ефективності викладання правових дисциплін у середніх та вищих навчальних закладах;
- 13) застосування сучасних інформаційних технологій;
- 14) розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих видань правового спрямування;
- 15) проведення серед молоді конференцій, семінарів з питань підвищення рівня правової культури;
- 16) проведення соціологічних досліджень щодо стану правосвідомості молоді;
- 17) заохочення обрання тем дисертаційних досліджень, пов'язаних з дослідженням правосвідомості молоді;
- 18) сприяння створенню молодіжних правових клубів;
- 19) проведення серед молоді олімпіад, конкурсів, вікторин на краще володіння правовими знаннями;
- 20) введення правового виховання в програму дошкільної освіти.

Окремої уваги в процесі оптимізації формування правосвідомості молоді заслуговує поліпшення правового виховання.

Отже, правосвідомість молоді є самостійним об'єктом дослідження через ряд притаманних їй специфічних рис. Закономірно, що рівень розвитку права на конкретному етапі не може бути вище рівня розвитку правової культури й суспільної правосвідомості, оскільки вони складають його основу [8, с. 98]. Варто пам'ятати, що в недалекому майбутньому рівень правосвідомості української молоді буде визначати рівень правового розвитку українського суспільства в цілому і впливати на наступні покоління. Підвищення рівня правосвідомості молоді є системоутворюючим фактором правової демократичної держави та важливим стратегічним чинником процесу інтеграції сучасного українського суспільства до європейського правового простору.

Перспективою подальшого дослідження теми вбачаємо розроблення напрямів оптимізації процесу формування правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення, а відтак, зміцнення правової держави.

Використана література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)» від 3.11.1993 р. № 896. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
3. Указ Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18.10.2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 43. — С. 36-44.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про програму правової освіти населення» від 29.05.1995 р. № 366. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=366-95-%D0%BF>.
5. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5.02.1993 р. № 2998-XII (у редакції 23.12.2010 р. № 2856-17 зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 29. — Ст. 272.
6. Ткачук А. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави / А. Ткачук // Право України. — 2012. — № 1-2. — С. 421-425.
7. Ткачук А. С. Деформації правосвідомості: їх сутність та наслідки / А. С. Ткачук // Актуальні проблеми політики. — 2011. — № 43. — С. 56-63.
8. Ткачук А. С. Науковий аналіз класифікації форм і рівнів правосвідомості / А. С. Ткачук // Південноукраїнський правничий часопис. — 2011. — № 1. — С. 95-99.
9. Соціологія: курс лекцій: [навч. посіб.] / [за ред. С. А. Щудло, Т. М. Романіва, І. Л. Мірчук]. — Дрогобич: Вимір, 2007. — 283 с.

Ткачук А. С. Правосвідомість молоді як системоутворюючий фактор правової демократичної держави.

У статті розглядається поняття та особливі риси правосвідомості молоді як системоутворюючого фактора правової демократичної держави. Охарактеризовано сучасний стан правосвідомості молоді. Проаналізовано деформації, які властиві саме молодому поколінню. Запропоновано деякі заходи щодо оптимізації процесу формування правосвідомості молоді в Україні, зокрема, обґрунтовано доцільність прийняття «Державної програми формування правосвідомості та правової культури молоді».

Ключові слова: правосвідомість молоді, деформації правосвідомості, оптимізація процесу формування правосвідомості молоді.

Ткачук А. С. Правосознание молодежи как системообразующий фактор правового демократического государства.

В статье рассмотрено понятие и специфические черты правосознания молодежи как системообразующего фактора правового демократического государства. Охарактеризовано современное состояние правосознания молодежи. Проанализированы деформации, присущие именно молодому поколению. Предложены возможные пути оптимизации процесса формирования правосознания молодежи в Украине, в частности, обоснована целесообразность принятия «Государственной программы формирования правосознания и правовой культуры молодежи».

Ключевые слова: правосознание молодежи, деформации правосознания, оптимизация процесса формирования правосознания молодежи.

Tkachuk A. Legal Awareness of Young People as System-Forming Factor of a Democratic State.

The Article deals with notions and special traits of youth legal awareness as a system-generating factor of any lawful democratic state. It is proved that the legal awareness is one of the most important forms of man's and society's conscience along with political awareness, morals, arts, religion, science and philosophy. It is stressed that the legal awareness in young people requires special attention as it is notable for maximalistic perception of innovations and external influence, flexibility, instability and emotionality as against other age groups.

The goal of the Article is to open the sense of youth legal awareness notion, stress its special characteristics, prove that the sense of justice is a system-generating factor of a lawful democratic state and suggest some optimisation methods of the Ukrainian young people sense of law and order formation process.

The legal awareness of young people is suggested to be determined as a scope of legal views expressing the attitude of 14-35-year-old people to the law in force, its aim, tasks and regulation methods and means, and to appraisal of its rules justification and the idea of future legal system. This phenomenon is specifically characterised by impulsiveness, naive idealism, conformism, urge towards justice, radical perception of innovations and external influence, flexibility, instability and domination of the emotional over the rational. The present state of the young people sense of justice is characterised. And deformations typical of the young generation are analysed.

It is proved that the young people legal awareness impacts the process of state formation, realisation of law and abidance to its requirements by the addressees, formation of a lawful state and establishment of civilised legal order in the country. Formation of a democratic, social and lawful state and civil society is impossible without rising of their level.

Accentuated is the fact that the state of legal awareness of the young people in Ukraine requires certain corrections in the model of breeding pupils and students. The legislation regulating the legal and economic security of the young people needs to be improved. Expediency of adopting «The State Programme of Formation of the Young People Legal Awareness and Culture» is grounded in the Article.

Key words: youth legal awareness, legal sense deformation, optimisation of youth legal awareness formation process.

УДК 340.153; 34(091)

*Леся Вікторівна Худояр,
провідний інженер Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРИНЦИП РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

Дослідження українського права козацько-гетьманської доби привертало і привертає увагу багатьох дослідників. Зокрема, цій проблемі присвячені численні праці дореволюційних, радянських й сучасних істориків та юристів Д. Андреева, В. Антоновича, М. Василенка, К. Віслобокова, В. Голобуцького, В. Горобця, І. Грозовського, М. Грушевського, О. Гуржія, О. Єфименко, В. Заруби, О. Лазаревського, О. Левицького, Л. Окиншевича, С. Мишецького, П. Нюхіної, І. Паньонко, В. Пічета, М. Рігельмана, І. Рознера, Н. Шевченко, М. Слабченка, А. Скальковського, І. Усенка, В. Щербака, Д. Яворницького, А. Яковліва та багатьох інших.

Разом з тим, на нашу думку, категорія «рівність» відіграє важливу методологічну роль у процесі дослідження правового життя козацько-гетьманської доби, надає можливість повніше та об'єктивніше дослідити різні аспекти українського права цього періоду.

Насамперед, слід уточнити, що, приєднуючись до думки О. Малиновського [16, с. 384, 391-392, 394], під українським правом козацько-гетьманської доби ми розуміємо право, яке створив безпосередньо український народ. Поняття «право» ми трактуємо як сукупність трьох складових — норми права (писані та усні), правові відносини та правова свідомість.

Сучасні уявлення про зміст категорії рівності, на нашу думку, повніше віддзеркалює думка авторів словника з філософії права, котрі розглядають рівність як формальний принцип соціальних взаємовідносин, який відповідає критеріям розподільчої, зрівнюючої і відплатної справедливості і має соціально-політичний, морально-етичний і правовий смисли [1, с. 294]. «Рівність», як зазначає Є. Тілежинський, є багатоаспектною категорією, яка також позначає властивість права встановлювати й захищати однакові права, свободи, законні інтереси і обов'язки для максимально можливої кількості суб'єктів права [28, с. 4].

На думку більшості науковців зміст категорії «правова рівність» розкривається через принцип правової рівності. При чому, часто саме слово «принцип» не використовувалося, оскільки вважа-